

SV. AUGUSTIN O EUHARISTIJI

U svojoj jezgrovitoj okružnici »Ad salutem« prigodom jubileja sv. Augustina papa Pijo XI. pri koncu ističe, da zato nije napose govorio o Augustinovoj nauci euharistijskoj, što je ona većini bar donekle poznata i jasna, po samoj crkvenoj liturgiji. Papa tu misli osobito na čitanja trećeg noćurna časoslova u osmini Tijelovskoj. Do pet puta naime izvađena su ova čitanja iz 26. i 27. traktata sv. Augustina »in Ioannis 6. c.« Pa i drugdje na pr. uoči Duhova (2. Nokt.) čitanja iz spisa Augustinovih bave se Euharistijom.

Govoreći o Euharistiji, Augustin redovito nadovezuje na mistično tijelo Kristovo, kojega mu je jedinstvo direktni glavni plod Euharistije. Zato ćemo i mi sada euharistijsku nauku svečevu promatrati u vezi s mističkim tijelom Kristovim, o kojem smo govorili u predašnjem članku.

I. Po nauci Augustinovoj sakramenti, poimence krst i Euharistija, su plodovi krvne žrtve Kristove, tako i sami prouzrokuju otajstveno tijelo njegovo ili Crkvu.

S drugim sv. Ocima Augustin to ponovno tumači na temelju tipa stvorenja Evina iz kosti usnulog Adama.

»Spava Adam, da postane Eva. Umire Krist, da postane Crkva. Umrlom Kristu kopljem se probada bok, da proisteku sakramenti, po kojima bi se stvorila Crkva (quibus formaretur Ecclesia).«¹

»Otvorio je (vojnici) bok njegov, da se ondje na neki način otvori izvor života, otkle su sakramenti Crkve proistekli, bez kojih se ne ulazi u pravi život.«²

¹ Tr. 10. in Jo. 10; M., P. L. 35; 4463.

² Tr. 120. in Jo. 2, M., P. L. 35, 1953.

»Što je kopljem probodeni bok na zemlju prolio krv i vodu, bez sumnje su to sakramenti, po kojima se Crkva stvara (formatur), kao što je Eva načinjena iz boka usnulog Adama, koji bijaše primjer budućega (forma futuri).«³

U potankostima isti svetac osvjetljuje djelovanje krsta i Euharistije tipičnim slikama prolaza Zidova kroz Crveno more do blagovanja otajstvene mane u pustinji. Pošto je spomenuo, da katehumeni istina vjeruju u Krista i ispovijedaju tu vjeru znakom sv. križa, napose ističe, da im se Krist još ne povjerava, i da ne blaguju jošte tijelo Kristovo (niti duhovnim načinom u sakramentu krsta, niti realnim načinom u Euharistiji). Onda razlikuje u velikoj kući Božjoj sluge i djecu. Sluge već donekle pripadaju toj kući, ali još ne potpunoma. Sluge imaju postati djecom, da uzmožnu također blagovati tijelo Kristovo. To osvjetljuje pitajući:

»Kada je narod israelski blagovao manu? Kad je pošao kroz Crveno More. A što znači Crveno More? Čuj apostola: Ne ću vam zatajiti, braćo, da su oci naši svi bili pod oblakom, i svi su preko mora prošli. I kao da pitaš, zašto su prošli preko mora, dalje veli: I svi su se u Mojsija krstili u oblaku i u moru (1 Kor. 10, 1—2). Ako je dakle sjena (figura) mora toliko vrijedila, koliko će vrijediti prava slika (species) krsta? Ako je tipični događaj narod, koji je prošao, doveo do mane: što će Krist u istini svoega krsta podati svoje narodu, koji je prošao kroza nj. Po svom krstu on prevodi vjernike ubivši sve grijehe kanoti neprijatelje u potjeri, kao što su u onom moru svi Egipćani poginuli. A kamo prevodi, braćo moja? ... Do mane. Koja je to mana? Ja sam, kaže on, kruh živi, koji sam sašao s neba. Manu primaju vjernici već prevedeni preko Crvenog Mora. Zašto preko Crvenog Mora? ... Značilo je Ono Crveno more krst Kristov. Odakle se crveni krst Krist, ako ne posvećenjem krvi Kristove? Kamo dakle prevodi vjernike i krštenike? Do mane ... «⁴

Augustin dakle pripisuje krstu ulogu vrata, što vode u Crkvu; a spasonosnu moć krsta pripisuje onoj istoj krvi Kristovoj, od koje su valovi krsne vode kanoti pocrvenili, i koju također realno pijemo u euharistijskom otajstvu.

Odatle slijedi:

II. Po nauci sv. Augustina krst Kristov ima se shvatiti prethodnim duhovnim blagovanjem Euharistije.

Već o Izraelcima u pustinji veli apostol Pavao: »Oci naši (u pustinji) blagovali su isto jelo duhovno i pili su isto pilo duhovno« (1 Kor 10, 1-4). A u istom 4. retku istog poglavlja direktno tumači to pilo (i jelo) o Kristu: »Pili su pak od duhovne stijene, koja je išla za njima, a stijena bijaše Krist.«

Dakle već tipično blagovanje mane i napitak čudesne vode iz stijene znači buduće učestvovanje u Euharistiji. Sv. Augustin u 352. propovijedi (n. 3.) pita:

³ Sermo 218. de passione Domini (M., P. L. 38, 1087).

⁴ Tract. 10. in Jo., cp. 2 n. 4. M., P. L. 35, 1477.

»Što je to »isto« (jelo), ako ne ono, što smo i mi jeli? ... Isto su jelo duhovno jeli. Dovoljno bi bilo reci: »Duhovno su jelo jeli«. A on kaže: »Isto«. Ne mogu da drukčije shvatim ono »isto« osim ono jelo, što ga i mi jedemo. Što dakle? veli tko, je li ova mana ono bilo, što i ja sada primam? Dakle ništa nije sada pridošlo, ako je to već prije bilo... Kako dakle »isto«, ako ne zato, jer je dodao »duhovno«? Koji su naime primili onu manu tako, te su mislili, da se samo tjelesna njihova potreba namiruje, i da im se trbuh hrani a ne duh, oni nisu ništa veliko blagovali; zadovoljila se njihova potreba (tjelesna).

Druge je Bog nahranio, drugima je nešto javio. Ovi takovi (tjelesni) blagovali su tjelesno jelo, a ne duhovno jelo. Za koje je dakle rekao, da su naši oci isto jelo duhovno blagovali? Braćo, zar nisu to oni, koji su doista bili naši oci? Što više, nisu (samo) bili naši oci, nego jesu. Jer svi oni žive... Bilo je naime među onima (Židovima u pustinji) takovih, koji su shvatili što su blagovali, bilo ih je ondje, kojima je Krist u srcu više išao u tek nego mana u ustima... Ukratko se mogu izraziti: Koji su god u mani Krista razumjeli, oni su blagovali isto duhovno jelo kao i mi...«⁵

A sad argumentirajmo a minori ad majus: Ako se po nauci Pavlovoj i Augustinovojoj već starozavjetno blagovanje tipične mane po vjernim i mješijanskim proročanstvima prožetim Izraelcima ima shvatiti kao predhodno duhovno blagovanje samoga Krista i kao identično s našim euharistijskim jelom duhovnim: kud i kamo više ima se u Novom Zavjetu smatrati duhovnim blagovanjem tijela Kristova onaj prvi sakrament, o kom veli sveti Augustin:

»Ovom milošću (Krist) uvršćuje u svoje tijelo također onu kršćenu djecu, koja sigurno ne mogu još koga nasljedovati«⁶

U istom djelu (l. 3. c. 4. n. 7-8) uči nas svetac:

»Ako ljudi ne budu jeli tijela njegova, to jest, ako ne budu postali dionici njegova tijela, ne će imati života«.

A to i maloj djeci primjenjuje, jer izrijeком veli:

»Istina nesumnjivo proglašuje, da djeca nekrštena ne mogu ni u kraljevstvo Božje unići ni života vječnoga imati izvan tijela Kristova; pa da se inkorporiraju u ovo tijelo, zato primaju sakrament krsta.« (De peccatorum mar. et rem. lib. 3. c. 4. n. 7) i time duhovno učestvuju u Euharistiji.

III. Svetac naime razlikuje trostruko primanje Euharistije, 1. samo sakramentalno, 2. sakramentalno i ujedno duhovno, 3. samo duhovno; a kod čisto duhovne pričesti opet moramo razlučiti faktično utjelovljenje u mistično tijelo Kristovo po svetom krštenju kod odraslih uz njihovu vjeru i želju, a kod djece uz vjeru i želju Crkve i roditelja njihovih, pa opet ličnu duhovnu pričest onih krštenih vjernika, koji u nemogućnosti sakramentalne

⁵ Migne, P. L. 39, 1552. Isp. također Tract. 26. in Jo. c. 6. n. 11—12. M., P. L. 35, 1611—1813.

⁶ De peccatorum meritis et remissione, l. I, c. g., n. 10. (M., P. L., 44, 114).

pričesti pobuđuju u sebi žarku želju, da bi se sakramentalno sjedinili sa Spasiteljem⁷.

Sv. Augustin (Tract. in Io. 26, cp. 6. n. 11.) razlaže, u kojem su smislu pomrli ili nisu pomrli oni, koji su jeli manu u pustinji, i onda prelazi na našu euharistijsku pričest:

»Oci vaši, kaže Gospodin pojedohu manu i pomriješe. Zašto? Jer što su vidjeli, to su vjerovali; a što nisu vidjeli, to nisu razumjeli. Zašto oci vaši, jer ste vi njima slični. Jer, braćo moja, što se tiče ove vidljive i tjelesne smrti, zar ne umiremo mi, koji jedemo kruh, što silazi s neba? Tako su i oni pomrli, kao što ćemo i mi umrijeti, što se tiče vidljive i tjelesne smrti. Ali što se tiče one smrti, kojom se grozi Bog i kojom su pomrli njihovi oci: jelo je manu i Mojsije... i Aaron i Fineja i mnogi ondje, koji su omiljeli Gospodu te nisu pomrli. Zašto? Jer su vidljivo jelo duhovno razumjeli, duhovno za njim gladovali, duhovno ga okusili, da se duhovno nasite. Ta i mi danas primamo vidljivo jelo. Ali drugo je sakramenat, drugo krepost sakramenta.«⁸

Koliko ih ima, koji primaju s oltara i umiru te baš kod primanja umiru? Stoga govori apostol:

»Sud sebi jede i pije (1 Kor. 11, 29). Jer zalogaj Gospodnji ne bijaše otrov za Judu. Pa ga je ipak primio, i kad ga primi, neprijatelj uđe u njega, ne zato, jer je tobože zlo kakovo primio, nego jer je kao zlikovac zlím načinom primio dobro. Gledajte dakle, braćo, kruh nebeski duhovnim načinom jedite, u nevini pristupajte k oltaru.⁹ Makar i grijesi bili svakidašnji (t. j. svakidašnje lake slabosti), neka barem ne budu smrtonosni...« (M., P. L. 35, 1611).

Sveti Augustin poslije toga tumači, kako je euharistijski kruh doista onaj kruh, koji je sašao s neba, i kako mu je tip (primjer) bio mana u pustinji.

»Ovo je dakle kruh s neba silazeći, da tko uzjede od njega, ne umre. A to se tiče kreposti sakramenta, a ne (samo) vidljivog sakramenta: tko unutra jede, ne izvana (samo); tko jede u srcu, a ne koji žvače zubima.« (Ibid. n. 12.).

Prevodimo ovdje i sav prekrasni odsjek, što iza toga slijedi (n. 13.-15), jer nam služi ujedno za potvrdu drugih nauka Augustinovih o vezi između euharistijskog i mističnog tijela Kristova i o nutarnjoj potrebi Euharistije:

»Ja sam kruh živi, koji sam sašao s neba. Zato živi (kruh), jer sam s neba sašao. S neba je sašla i mana; ali mana bijaše sjena, taj je (kruh) istina. »Ako tko uzjede od ovoga kruha, živjet će u vijake, i kruh, što ću ga ja dati, tijelo je moje za život svijeta.« Kada bi tijelo to shvatilo, što je

⁷ Isp. o tom de la Taille, *Mysterium fidei*, 1924,² pg. 568.

⁸ »Aliud est sacramentum (scl. merum signum sacramentale), aliud virtus (scl. res) sacramenti«, milost plodonosnog sakramenta.

⁹ To je dakle sakramentalna i ujedno duhovna pričest, gdje se realno prima i sakramenat i krepost sakramenta. Juda se samo sakramentalno pričestio, nije primio krepost sakramenta poradi svoje opake pripreve i stanja grijeha.

on nazvao tijelom? Zove se tijelo ono, što ne shvaća tijelo, i zato još više toga ne shvaća tijelo, jer se zove tijelo. Jer su zazirali od ovoga i rekli, da je to odviše za njih, i mislili su, da se to ne može učiniti. »Tijelo je moje, kaže, za život svijeta.« **Znaju vjernici tijelo Kristovo, ako samo mare da budu tijelo Kristovo.**¹⁰ Neka budu tijelo Kristovo, ako hoće da žive od Duha Kristova. Od Duha Kristova živi samo tijelo Kristovo. Razumijte, braćo moja, što sam rekao. Čovjek si, pa imaš i duh i tijelo. Duhom zovem dušu, po kojoj se zna, da si čovjek, jer se sastojiš od duše i tijela. Imaš dakle duh nevidljiv i tijelo vidljivo. Reci mi, što živi i po čemu živi: da li duh tvoj živi po tijelu tvome, ili tijelo tvoje po duhu tvome? Svaki, koji živi, odgovara . . . : Tijelo moje živi po duhu mome. Hoćeš li dakle i ti živjeti po duhu Kristovu? Budi u (mističnom) tijelu Kristovu. Zar naime tijelo moje živi po duhu tvome? Moje živi po duhu mome, a tvoje po duhu tvome. Ne može živjeti tijelo Kristovo osim po Duhu Kristovu. Stoga apostol tumačeći nam ovaj kruh veli: »Mnogi smo jedan kruh, jedno tijelo. O sakramente pobožnosti (pietatis), o znamenje jedinstva, o vezo ljubavi! Tko hoće da živi, ima gdje da živi i otkle da živi. Neka pristupi, neka vjeruje, neka se avrsti u tijelo, da se oživi. Neka ne zazire od veze udova, neka ne bude gnjio ud, što se ima odrezati; neka ne bude iskripljen, te bi ga se trebalo stidjeti; neka bude lijep, pristao i zdrav ud; neka prione uz tijelo, neka živi Bogu od Boga; neka sada radi na zemlji, da poslije vlada na nebu.«

Svetac ovdje ponajviše govori o sakramentalnom i ujedno duhovnom primanju Euharistije, kako to i sam ističe. A treba odlučno baciti tobožnje jedino simbolično tumačenje Euharistije, što ga svecu mnogi protestantski pisci podmeću. Glavno je dakako za Augustina pa i za nas »**krepost sakramenta**«, i zato se češće osobito ističe **duhovno primanje svete pričesti**.

IV. Po razloženoj nauci Augustinova glavni je plod Euharistije jedinstvo mističnog tijela Kristova¹¹. A to je i nauka sv. apostola Pavla (1 Kor. 10, 17) pa i sv. Tome (S. theol. III. qu. 73. a. 2; q 79. a. 1 . . .). Kad sv. Augustin veliča Euharistiju kao »**signum unitatis**« ili znak jedinstva mističnog tijela Kristova, jer novozavjetni sakramenti ono djeluju i prouzrokuju, što znače. Ali i izrijekom Augustin ističe ovo **jedinstvo** kao plod Euharistije (rem sacramenti) malo dalje pod brojem 15, kako ćemo poslije vidjeti. Ovo je jedinstvo dakle res et virtus, milost i krepost ovog sakramenta. Svetac naime razlikuje najprije vidljivi znak ili sakrament, a to su elementi kruha i vina, koji se posvećuju uz riječi konsekracije; nadalje razlikuje plod ovoga sakramenta (rem vel virtutem sacramenti) t. j. milost jedinstva s euharistijskim tijelom njegovim u mističnom tijelu Crkve; a kasniji su katolički bogoslovci na temelju nauke Augustinove pravo razlikovali još i posredni pojam: **znak i ujedno stvar**, t. j. znak i

¹⁰ To jest: znaju euharistijsko tijelo Kristovo praktički cijeniti, ako se budu trsili ostati u mističnom tijelu Kristovu.

¹¹ U tom su plodu sadržani i ostali plodovi, što ih katekizam nabraja: prirast milosti i okrepa duše, ustrajnost, blažena besmrtnost i t. d.

označen prvi nužni učinak svakog valjanog sakramenta, (*signum vel sacramentum et res simul*), što je u Euharistiji tijelo i krv Gospodnja pod prilikama kruha i vina. Ovo je tijelo i krv znak ili sakramenat, jer znači i djeluje milost jedinstva s Isusom u otajstvenom tijelu njegovu; ali je ujedno i *res*, otajstvena stvar i neposredni učinak, što ga znače vidljive prilike kruha i vina.

Prvi i neposredni učinak svakog valjanog znaka, neovisan o zapreci, što je čovjek češće stavlja, jest »*sacramentum et res*« t. j. ili sakramentalni karakter u ovim trima sakramentima, koji utiskuju u neizbrisljiv biljeg¹², ili u Euharistiji pravo tijelo i krv Isusova pod vanjskim prilikama, ili u ženidbi stalna nerazdruživa veza kršćanskih supruža (*vinculum matrimoniale*) ili u posljednjoj pomasti crkvena preporuka bolesnika u beskrajno milosrđe Božje, ili napokon u sakramentu pokore i ujedno u svim sakramentima realna egzigencija i pravo na milosti sakramentalne, gdje primalac nije stavio zapreke (obex), ili čim se ta zapreka dignu. Gdjegod je koji sakramenat valjano podijeljen, imamo i ovaj prvi učinak »*sacramentum et res*«, makar primalac i ne mogao primiti milosti sakramentalne poradi koje zapreke. I to nam tumači, zašto mnogi¹³ sakramenti mogu opet oživjeti (*reviviscere*), kad se naime odstrani zapreka. Ali s pravom na sakramentalnu milost u svakom dobro raspoloženom primaocu slijedi također sama ova milost kao daljni plod samog sakramenta, koji je doista instrumentalni uzrok milosti.

Odmah iza gore spomenutih izvoda Augustin ovako nastavlja:

»Prepirali su se dakle Židovi među sobom, govoreći: Kako nam ovaj može dati tijelo svoje da jedemo? Prepirali su se dakako među sobom, jer nisu razumjeli kruha s'oge niti htjeli da ga prime. Koji naime blaguju takav kruh, ne prepiru se među s'hom, jer smo mnogi jedan kruh, jedno tijelo. I po ovom (kruhu) Bog čini, da jednodušni prebivaju u kući (Ps. 67, 7). Tumačeći 98. psalam (n. 9.) Augustin ovako citira Iv. 6, 54: »Ako tko ne uzjede tijela Sina čovječjega, ne će imati života vječnoga«. Onda protiv kafarnaitškog shvaćanja ističe duhovno: »Oni su ludo, tjelesno shvatili i mislili, da će Gospodin odrezati neke česti od svog tijela i njima dati... On ih je pak uputio i rekao im: Duh je koji oživljuje (64)... Duhovno shvatite, što sam rekao. Ne ćete ovo vidljivo tijelo jesti i piti onu krv, koju će moji krvnici proliti. Izručio sam vam neki sakramenat; ako ga duhovno shvatite, oživit će vas.«

¹² O tom sakramentalnom karakteru triju sakramentalnih konsekracija (krsta, potvrde, sv. reda) Augustin prekrasno i ispravno raspravlja u spisu »*Contra ep. Parmeniani*« g. 400., osobito libro 2, 13, 28—29, M., P. L. 43, 65—71.

¹³ Oltarski sakramenat ne može više oživjeti, jer primanjem brzo iščezava *res et sacramentum* t. j. tijelo Kristovo pod prilikama; a po svoj prilici ne može oživjeti ni sakramenat pokore, dok istodobno ne traje više materija i forma.

(n. 15.) Ali ne čuju odmah odgovora na svoje međusobno prijeporno pitanje, kako bi im Gospod mogao dati tijelo svoje da jedu. Već im se dalje kaže: Zaista, zaista vam velim: Ako ne jedete tijela Sina čovječjega i ne pijete krvi njegove, ne ćete imati života u sebi. Istina, kako se ima jesti taj kruh, i kakav mu je način blagovanja, toga ne znate. Pa ipak ako ne jedete tijela Sina čovječjega i ne pijete krvi njegove, ne ćete imati života u sebi. Ovo je dakako govorio ne mrtvim lješinama, nego živima (ljudima). Stoga da ne bi pomislili na ovaj (zemaljski) život te se o njemu prepirali, dalje nastavlja: Tko jede moje tijelo i pije moju krv, ima život **vječni. Ovog (života) dakle nema, koji ne blaguje toga kruha niti pije te krvi; jer zemaljski život mogu imati ljudi bez onoga (kruha), vječni pak (život) nikako ne mogu imati.**¹⁴ Tko dakle ne blaguje njegovo tijelo niti pije njegovu krv, nema života u sebi; a tko jede njegovo tijelo i pije njegovu krv, ima život. Na jedno pak i drugo spada dodatak: »vječni« (aeternam). To se ne obistinjuje u ovom jelu, koje primamo, da uzdržimo ovaj zemaljski život. Jer tko ga ne primi, istina ne će živjeti; a tko ga primi, još nema jamstva, da će živjeti. Može se naime dogoditi, da poradi starosti, bolesti ili drugog slučaja premnogi pomru, makar ga i primili. No tako nije kod ovog jela i pila, t. j. kod tijela i krvi Gospodnje. Jer tu obadvoje vrijedi: tko ga ne primi, nema života, i tko ga primi ima život, i to vječni.

Ovo dakle jelo i pilo hoće da se razumije zajednicom tijela i udova njegovih, a to je sveta Crkva¹⁵ u predestiniranim i izabranim i opravdanim i proslavljenim svetima i vjernicima njegovim. Prvo od toga već je učinjeno, t. j. predestinacija; drugo i treće i zbiva se i zbit će se t. j. izabrane i opravdanje; četvrto je pak sad u nadi, u istinu pak bit će, t. j. proslavljenje. Sakrament ove stvari t. j. jedinstva tijela i krvi Kristove priređuje se negdje svaki dan, negdje u stalnim razmacima dana na stolu (oltaru) Gospodnjem, te ga primaju sa stola Gospodnjega neki na život, neki na propast; sama pak stvar ovog sakramenta svakomu je čovjeku na život, nikomu na propast, kojigod bude njezin dionik.«

V. Govoreći, da je »**tijelo Kristovo zajednica tijela i udova njegovih, a to je Crkva**«, kao i prijašnjim riječima (n. 13.): »**Zna li vjernici tijelo Kristovo, ako samo mare da budu tijelo Kristovo.**« Sveti Augustin samo donekle istovjetuje euharistijsko i mistično tijelo Gospodnje. To čini i apostol Pavao: »**Jer smo mnogi jedan kruh, jedno tijelo svi, koji učestvujemo u jednom**

¹⁴ Negativno i pozitivno ističe svetac nutarnju potrebu ovog duhovnog jela za život vječni u opreci sa jelom zemaljskim, koje ni zemaljskog života ne može uvijek uzdržati, a kamo li vječnoga. Nadalje posve generalizira, i što je Isus direktno rekao odraslim Židovima u Kafarnaumu, to Augustin proteže na svakoga čovjeka, kako to čini i obzirom na duhovnu pričest ili utjelovljenje u tijelo Kristovo po krstu (De pecc. ner. et rem. I, 20).

¹⁵ Hunc itaque cibum et potum societatem vult intelligi corporis et membrorum suorum, quod est sancta Ecclesia... Hujus rei sacramentum, id est, unitatis corporis et sanguinis Christi... praeparatur et de mensa dominica sumitur, quibusdam ad vitam quibusdam ad exitium; res vero ipsa cuius est sacramentum, omni homini ad vitam... (M., P. L. 35, 1613—1614).

kruhu.« Stoga također ističe (n. 17. i drugdje) simboličko značenje elemenata kruha, što se pravi od mnogih zrna i vina, što se iscjeduje iz mnogih bobica grožđa¹⁶.

Ali time nikako ne istovjetuje Euharistiju u svakom pogledu s mističkim tijelom Crkve, kao da je Euharistija u svemu tako tijelo Kristovo, kao što smo to mi vjernici. Baš protivno: Zajednica naša s Kristom sklopljena po krstu, vjeri i milosti, usavršuje se po Euharistiji tako, te po njoj u pravom, makar i analogijskom smislu postajemo tijelo Kristovo i slika euharistijskog tijela, što ga prilike kruha i vina simboliziraju. Kao što naime kruh nastaje iz sjedinjenja mnogih sličnih zrna, a vino se stječe iz mnogih bobica iste vrste, tako se i svi vjerni kršćani sjedinjuju do jedinstva tijela Kristova. Pokorom i skrušenošću srca kao da je zrnje samljeveno; krstom kao da se mijesi tijesto; sakramentom potvrde kao da se kruh peče u vatri Duha Svetoga, a Euharistijom posvećuje se mistično tijelo Kristovo, i tako se ujedno simbolizira, posvećenje i pretvorba kruha u realno tijelo Kristovo.¹⁷

Za Augustinovu nauku o Euharistiji značajna su još dva teksta, od kojih jedan uz glavni plod Euharistije, zajednicu života Kristova, ističe i nutarnju potrebu njezinu, a drugi spominje nuzgredni, no ipak vrlo važni plod ove nebeske i svagdanje gozbe. t. j. duhovnu nasladu, prorečenu po tipičnoj mani, koja je svaku slast u sebi krila te se svaki dan i primala.

U spisu »De peccatorum meritis et remissione« (I. 1, 24, 34) svetac veli:

»Punski kršćani veoma dobro zovu sam krst samo spasenjem (salutem), a sakrament tijela Kristova samo životom (vitam). A otkle to, ako ne iz apostolske tradicije, kojom su Crkve Kristove upućene te žilavo drže, da nijedan čovjek ne može doći nesamo do kraljevstva Božjega, nego ni do spasenja i života vječnoga, osim po krstu i po zajednici stola Gospodnjega (per ... participationem mensae Dominicae...)? Tako naime svjedoči i Sv. Pismo.«¹⁸

Drugi tekst nalazimo u »Ispovijestima« (6, 3) govoreći o poslovima i naukama sv. Ambrozija, Augustin pripovijeda, kako je u početku svoga boravljenja u Milanu po svjetskim nazorima držao Ambrozija za sretnika, jer su ga toliki mogućnici štovali.

»Sâmo mi se njegov celibat činio mučnim. Ali nisam umio naslutiti niti sam bio iskusio, kakvu je on nadu gojio i koliko se borio protiv napasti svog visokog položaja, ili kakvu je utjehu ima u nevolji, te kako su težne radosti osjećala nutarnja usta njegova srca kod uživanja tvoga kruha.«¹⁹

¹⁶ »Dominus... corpus et sanguinem suum in eis rebus commendavit, quae ad unum aliquid rediguntur ex multis...«

¹⁷ Por. Schwane, Dogmengeschichte der patristischen Zeit, 792., gdje se navodi i ovaj tekst (Sermo 272): »Quando exorcizabimini, quasi molebamini; quando baptizati estis, quando Spiritus S. ignem accepistis, quasi cocti estis, et accipite quod estis (corpus Chi)«.

¹⁸ M., P. L. 44, 128.

¹⁹ ... Quidve solaminis in adversis, et occultum os ejus, quod erat in

U predašnjem (2.) poglavlju Augustin ističe također slične euharistijske radosti svoje pobožne majke Monike, koja je i u Milanu »duhom toliko revnovala za dobra djela i za često pohađanje crkve« i za memorijā svetih mučenika pa »je po mogućnosti milostinju dijelila siromasima; tako se ondje slavila zajednica tijela Gospodnjega, čiju su muku nasljeđujući mučenici bili žrtvovani i okrunjeni.« — Iz brojnih drugih svjedočanstva Augustinovih²⁰ pa isto tako iz stalnog njegova tumačenja četvrte prošnje Očenaša o euharistijskom kruhu znamo također, da su vjernici njegove Crkve u Hiponu tada svaki dan dolazili na misnu liturgiju i da je u Africi cvala svagdanja sveta pričest. U drugu ruku njegovo pismo ad inquisitiones Januari²¹ izvješćuje nas o različitoj liturģijskoj praksi u raznim crkvama. Negdje su svaki dan slavili liturgiju i primali svetu pričest; drugdje samo svake nedjelje i na osobite blagdane. Sv. Augustin želi, da svaki radi po svojoj savjesti, da nitko ne prezire onog nebeskog jela i da se ne svađaju poradi različite prakse. Sam je ipak u svojoj Crkvi obnovao za svagdanju sv. pričest vjernika.

VI. Augustin na mnogim mjestima nesumljivim riječima daje oduška svojoj vjeri i realnu nazočnost Kristovu u Euharistiji pa zato i zahtijeva, da se latreutičkim načinom poklonimo Isusu u Euharistiji i da ga na tašte primamo.

Ako i zove Euharistiju »simbolom«, kao što je svaki sakrament znak i simbol otajstvenih stvari i milosti, ipak na istome mjesto jasno uči:

»Vjernim srcem i ustima primamo posrednika između Boga i ljudi. Isusa Krista, gdje nam daje jesti svoje tijelo i piti svoju krv, premda se čini još užasnijim jesti tijelo čovječje nego ga pogubiti i piti čovječju krv nego je proliti« (Contra advers. legis et proph. II, 9, 3).

Tumačeći 98. psalam (n. 9) piše: »Pa jer je ovaj u samom tijelu hodio, dao nam je samo tijelo, da ga blagujemo na spasenje. Nitko pak ne blaguje ono tijelo, a da mu se prije nije poklonio... Griješimo, ako se ne klanjamo« (Enarr. in ps. 98, 9). U prvoj izjavi »tijelo« (caro) očito znači pravo realno tijelo Kristovo; dakle u istom pravom i doslovnom značenju upotrebljava svetac i kasnije istu riječ, kad nigdje ne veli, da govori u drugom prenesenom smislu. I urgiranje naravnog posta prije blagovanja Euharistije pokazuje »honorem tanti sacramenti« (Ep. 54, 6, 8).

Poređujući krv Abelovu s krvlju Kristovom veli, da svi narodi (u ono vrijeme) odgovaraju »Amen« kod primanja euharistijske krvi iz kaleža. »Ovo je, kaže, jasan glas krvi, što ga izražuje sama krv iz usta vjernika, koji su istom krvlju otkupljeni« (Contra Faust., I, 12, c. 10). Isto tako pobija klevetu Manihejca

corde ejus, quam sapida gaudia de tuo pane conficere noveram nec expertus eram« (M., P. L. 32, 720).

²⁰ Sermo 227. 1; Tract. 26. in Jo. n. 15.

²¹ Cap. 3. n. 4. M., P. L. 33, 201.

Fausta, po kojoj se katolici tobože slažu s naukom manihejskom o Euharistiji, kao da je tu nazočan patnički Isus (Iesus patibilis). Manihejci su naime naučali, da je Krist vezan u svakom klasu i grozdu. Protiv toga Augustin veli: »Noster autem panis et calix, non quilibet, sed certa consecratione mysticus sit nobis, non nascitur . . . « (Contra Faustum, l. 20, 13).

I u nedostojnoj pričesti pravo je tijelo Kristovo. »Kao što Juda, komu je Gospodin predao zaloga, primivši blagodat, ali zlim načinom, ustupi u sebi mjesto davlu; tako i svaki, koji nedostojno prima sakrament Gospodnji, svojom zloćom ne pretvara blagodat u zlo, niti prouzrokuje, da ništa ne primi, jer ne prima na spasenje. Tijelo naime Gospodnje i krv Gospodnja ipak bijaše i za one, kojima je apostol govorio: Tko jede i pije nedostojno, sud sebi jede i pije« (De baptismo, 5, 8, 9 M., P. L. 43, 18).

Da nije Augustin čvrsto vjerovao u realnu nazočnost Kristovu u Euharistiji, ne bi ni mogao toliko urgirati protiv Pelagijevaca staru navadu crkvenu, po kojoj su davali i novorođenoj djeci poslije krsta svetu pričest, da imaju život vječni po riječi Kristovoj (Iv. 6, 52-54). Aktualna je naime vjera i ljubav kod takove djece posve isključena, a pretjerani simbolici htjeli bi to otajstvo o aktualnoj vjeri i ljubavi razumjeti.

I u propovijedi pred katehumenima (Sermo 272.) ovako poučava pripravnike za prvu svetu pričest:

»Što vidite na oltaru Božjemu, to ste i prije već vidjeli ne znajući; ali niste još čuli, što je to, kamo to smjera, i kako uzvišeno otajstvo u sebi krije. Što vidite, to je kruh i kalež, kako vaša sjetila naviještaju; ali vjera vam kaže: Kruh je tijelo Kristovo, a kalež krv Kristova . . . No kako je kruh njegovo tijelo, i kako je kalež, ili što je u njemu, njegova krv? . . . Zato se, braćo, zovu sakramentima, jer se u njima drugo gleda, a drugo razumijeva. Što se gleda, ima tjelesno obličje; a što se razumijeva, ima duhovni plod« (Migne, P. L. 38, 1246).

Dr. Schwane (loc. cit. 792.) drži ove riječi Augustinove za tako jasne, te veli obzirom na njegovu nauku o pretvorbi:

VII. »Treba nam kod Augustina samo još riječ »transsubstantiatio«, pa će tuj dogma isto tako jasno biti izrečena kao u dekretima tridentskog sabora.« Istina, Augustin ne pokazuje još u svojim spisima jasnog i tek poslije u skolastičkoj bogoslovlji neavršenog pojma transupstancijacije. Ali on ipak na brojnim mjestima za ono vrijeme dosta tačno uči stvar onoga pojma, kad na pr. na malo prije spomenutom mjestu protiv Fausta veli, da »nam naš kruh i kalež, a ne svaki, stanovitom konsekracijom postaje mističnim, a ne rađa se«, ili kada još jasnije veli u 227. propovijedi: »Valja vam znati, što ste primili, što ćete primiti, što vam treba svaki dan primiti. Kruh onaj, što ga vidite na oltaru, posvećen po riječi Božjoj, tijelo je Kristovo.²² Kalež onaj ili bolje ono, što kalež sadržaje, posvećeno po riječi Božjoj,

²² »Panis ille quem videtis in altari, sanctificatus per verbum Dei, corpus est Christi . . . Per ista voluit Dominus Christus commendare corpus

krv je Kristova. Po njima je Krist Gospodin htio preporučiti tijelo i krv svoju, koju je za nas prolio na oprostjenje grijeha.«

Uz riječi »sanctificatio«, »consecratio« Augustin kadikad također upotrebljava izraz »benedictio« prema svetom Pavlu (»calix benedictionis«), da označi posvetu kruha i vina euharistijskoga. Tako na pr. nadovezujući na gozbu učenika u Emausu, veli: »Poznaju vjernici Krista kod lomljenja kruha. Jer svaki kruh, nego onaj, koji prima blagoslov Kristov, postaje tijelo Kristovo« (M., P. L. 38, 1116). Uz to nalazimo i izraz »conficere Eucharistiam« na pr. En. in ps. 10, 6, (M., P. L. 36, 135).

Iste izraze upotrijebili su tada i drugi sveti Oci latinski i grčki, da označe posvećenje euharistijsko na oltaru.

Dr. Adam u svojoj monografiji »Die Eucharistielehre des hl. Augustin« (u 7. paragrafu »Oživotvorenje Euharistije« Paderborn 1908. str. 103 ss) najprije lijepo raspravlja o riječima konsekracije, koje »daju elementu božansku krepost te djeluju ne intelektualistički, nego mistički, na način, koji leži onkraj osjetne stvari i njezine simbolike« (str. 105). Po njemu izraz panis FIT corpus Christi ima se isto tako realno pojmiti, kao što manihejski izraz »nascitur«; a to je istina.

Ali poslije na str. 107. misli Dr. Adam, da Wilden, Schanz i Blank odviše zaključuju, kad hoće da iz riječi Augustinovih izvedu nauku o transupstancijaciji. Jer da se ne može ništa odlučiti, dok nas Augustin ostavlja u nejasnosti s obzirom na terminus a quo i na terminus ad quem. U jednu ruku daje euharistijskom promatranju njegovu ishodište kruh i vino kao takovo bez predrasuda, a u drugu ruku da je on dovoljno natuknuo, kako hoće da corpus Christi oštro razluči od Duha Kristova (Spiritus Christi) i da ga promotri ne kao teandričku ličnost, nego kao izraz njegova čovječanstva. Odobrava, što Dorner u krilatici Augustinovoj: »Accedit verbum ad elementum et fit sacramentum« razumijeva promjenu očito samo kao akcidentalnu, a ne supstancijalnu.

Međutim drukčije je s izrazom: Panis fit corpus Christi. Ovdje imamo naprosto dvije supstancije konkretne, a o prvoj supstanciji veli se bez ograničenja, da postaje drugom supstancijom. Po sebi se dakle ima ovdje misliti na supstancijsku promjenu.²³ Možemo utvrditi ovo shvaćanje Augustinovo istaknuvši činjenicu, da je Augustin marljivo čitao djela sv. Krizostoma, koji izrijeком tvrdi: »Nije (puki) čovjek, koji prouzrokuje, da predloženo postane tijelo i krv Kristova, nego za nas raspeti Krist, čije mjesto zastupa svećenik, kad izgovara one riječi, dok si'a i milost dolazi od Boga. »Ovo je tijelo moje«, veli on. Ta riječ

et sanguinem suum, quem pro nobis fudit i remissionem peccatorum... (M., P. L. 38, 1099).

²³ Dr. Adam donosi još sijaset krivih izvoda iz tekstova sv. Augustina, ali radi ograničena prostora nije nam moguće podvrći ga iscrpljivoj kritici.

pretvara predloženo . . . Nitko dakle neka ne bude Juda, pristupajući pun otrova zloće.²⁴ Jer je žrtva duhovno jelo . . . » (De prodit. Judae, hom. 1, 6; cf. ibid. hom. 2, 6). I opet čitamo u 85. homiliji in Joannem: »Nije ljudsko djelo, što tu leži pred nama. Koji je to izvršio na onoj večeri, i danas to izvodi. Mi zapremamo samo mjesto službenika; a sam je onaj, koji to posvećuje i pretvara.²⁵« S pravom dr. Schwane ističe, da se tu ne može raditi samo o akcidentalnoj promjeni, jer Krizostom izrije-kom veli: Ne smatraj to više kruhom i vinom . . . » (De poenit. hom. 9.). Dr. Adam priznaje (str. 43-44, 156-157), da je sv. Augustin u svojoj borbi protiv Pelagija revno proučavao razne homilije sv. Krizostoma, da je napose poznao sve njegove homilije in Joannem, i da je prema njemu (hom. 47. in Jo.) nastojao dokazati, kako je euharistijsko tijelo životvorno (str. 44; 157).

Isti pisac dalje pita (str. 44.): »Je li Krizostom ikad postavio kakovu teoriju euharistijske pretvorbe, a je li Augustin ikada došao do njezine spoznaje?« I odgovara: Čini se da treba i drugo zanijekati.« Ali ne pitamo za posebnu teoriju pretvorbe; nego nam je međutim dosta, što priznaje i Msgr. Batiffol stručnjaku dr. Naegle-u, da su misli sv. Krizostoma o Euharistiji takove, te se u njima barem mogu naći obistinjeni svi elementi prave transupstancijacije: 1. izčezavanje supstancije kruha i vina, 2. nazočnost tijela i krvi Kristove; 3. preostalo svojstvo sakramentalnog znaka u prilikama kruha i vina (V. Naegle, Die Eucharistielehre des hl. Joh. Chrys. (1900., str. 76-86).

To nam je dosta jasan dokaz, da se konkretna nauka Krizostomova doista podudara s naukom, koju je Crkva kasnije definirala braneci i sam izraz transupstancijacije. Pa kako bi dr. Adam htio dokazati, da Augustin nije nikad upoznao i uvažio ona brojna mjesta, gdje Krizostom govori o pretvorbi? Vara se, kad misli, da ovdje dolazi u obzir samo tekst homilije 82. in Matth.: »U osjetnim stvarima predaje ti duhovne«. Međutim dolaze u obzir i drugi tekstovi na pr. onaj iz 9. homilije o pokori: »Ne gledaj to kao kruh i ne misli da je to kao vino, jer ne ide to putem ostalih jela . . . «²⁶ A jednako dolaze u obzir gore spomenuti izrazi, koji sami po sebi i bez učene analize znače promjenu ili pretvorbu kruha u tijelo Kristovo i vina u krv njegovu.

VIII. O žrtvenom karakteru Euharistije imamo također brojnih svjedočanstava sv. Augustina. U 98. poslanici biskupu Bonifaciju (n. 9) veli:

»Zar nije Krist jedanput u samom sebi bio žrtvovan pa se ipak u sakramentu nesamo svake vazmene svetkovine nego svaki dan žrtvuje za na-

²⁴ M., P. G. 49, 380.

²⁵ Ὁ δὲ ἁγιάζων καὶ ἑστὸς ἡ κενιάζων, αὐτός. Na prijašnjim mjestima upotrebljava riječ μεταδόνδουσαι, transformat, transmutat proposita. Oba glagola znače preobraziti, pretvoriti (M., P. G. 61, 744).

²⁶ M., P. G. 49, 345.

rode? Ta zato ne laže onaj, koji na pitanje odgovara, da se on žrtvuje. Kad naime svete tajne (sacramenta) ne bi imale neku sličnost s onim stvarima, što ih otajstvenim načinom znamenuju, uopće ne bi bili sakramenti. A po ovoj sličnosti primaju većinom već imena samih onih stvari. Kao što je dakle sakrament tijela Kristova tijelo Kristovo po nekom načinu, a sakrament krvi Kristove krv Kristova: tako je sakrament vjere vjera (t. j. habitualna n. pr. kod krštene djece).« Svetac ovdje ističe simbolički karakter svetih tajna, no time i najmanje ne isključuje realnosti tijela i krvi Kristove u Euharistije. Isp. o tom sv. Tomu, S. th. 3, 9, 83, a. 1.

Enarr. in ps. 33, / : »Nosio se Krist u svojim rukama, kad je preporučujući samo svoje tijelo govorio: Ovo je tijelo moje.« Taj tekst tumači 1 Reg. 21, 13 po prijevodu Sedamdesetorice.

Ovamo pripada također tekst iz 227. propovijedi: »Kruh onaj, što ga vidite na oltaru, posvećen po riječi Božjoj, tijelo je Kristovo . . . « Gore smo ga opširnije naveli.

U djelu »De doctrina christiana« (3, 16, 24) veli Augustin s obzirom na Iv. 6, 54:

»Čini se, da zapovijeda (Gospodin) nedjelo ili zločin; stoga je to figura, koja zapovijeda, da treba učestvovati u mucí Gospodnjoj i slatko te koristimo u pamćenju sahraniti, što je njegovo tijelo za nas bilo raspeto i izranjeno.«²⁷

Tim se obred Euharistije prikazuje kao »učestvovanje duhovno u mucí Kristovoj«, pa kao što je Krist na križu prikazao žrtvu, tako također u euharistijskoj liturgiji učestvujemo u žrtvenom obredu.

Contra Faustum Manich. 20, 21 :

»U psalmima se pjeva: žrtva hvale će me slaviti, i tu je put, gdje ću mu pokazati svoje spasenje (Ps. 49, 23). Tijelo i krv ove žrtve obećavalo se prije dolaska Kristova po žrtvama slika i sjenâ, u mucí se Kristovoj po samoj istini prikazalo, a poslije uzašašća Kristova slavi se po sakramentu spomena.«²⁸

De civitate Dei (10, 20): »I svećenik je (Krist)« sâm žrtvujući, sam također žrtva. A htio je, da sakrament te stvari bude svagdanja žrtva Crkve, koja se, kako je tijelo same glave, uči prikazivati samu sebe po njemu.²⁹ Crkva zaprema prvo mjesto kod prikazivanja ove žrtve. V. Epist. 149. (16. ad Paulinum).

Tu smo ujedno vidjeli, u kako je bitnom odnosu žrtva euharistijska prema krvnoj žrtvi po shvaćanju Augustinovu. Ta je žrtva euharistijska također prorečena, kako to Augustin razla-

²⁷ M., P. L. 34, 74.

²⁸ »Hujus sacrificii caro et sanguis ante adventum Christi per victimas similitudinum promittebatur in passione Christi per ipsam veritatem reddebatur, post ascensum Christi per sacramentum memoriae celebratur.« M., P. L. 42, 385.

²⁹ Et sacerdos est, ipse offerens, ipse et oblatio. Cujus rei sacramentum cotidianum esse voluit Ecclesiae sacrificium, quae cum ipsius capitis corpus sit, se ipsam per ipsum discit offerre (M., P. L. 41, 153). Isp. također De Civ. Dei, 17, 17; 18, 35, 3; 16, 22.

že u traktatu »Adversus Judaeos«, Citira (9, 13) najprije pro-
ročanstvo Malahijino (1, 11) i onda pita:

»šta ćeš na to odgovoriti? Otvorite napokon (vi Židovi) jednoć svoje
oči, i gledajte, kako se od ishoda sunca do zapada, nesamo na jednom mjestu,
kao što je za vas bilo određeno, nego na svakom mjestu prikazuje žrtva
kršćana, ne kojemu god Bogu nego onomu, koji je to prorekao, Bogu Israe-
lovu... I to nesamo na jednom mjestu, kako je vama propisano bilo u zemalj-
skom Jeruzalemu, nego na svakom mjestu pa sve do samog Jerusalema. A
ne po redu Aronovu, nego po redu Melkizedekovu.«³⁰

Tu se već u samom proročanstvu ističe **latreutički (poklon-
stveni) karakter euharistijske žrtve.**

Ista euharistijska žrtva po sv. Augustinu također **mirovna**³¹
i pomaže osobito **dušama vjernih mrtvih**, koji su u milosti Božjoj
preminuli. Ovako naime pripovijeda u »Ispovijestima« (9, 12)
o sprovodu svoje majke sv. Monike:

»Kad je mrtvo tijelo (njezino) izneseno, idemo, vraćamo se bez suza.
Jer nisam plakao niti u onim molitvama, koje sam Tebi (Bože) prikazao,
kad se za nju žrtvovala žrtva naše cijene (sacrificium pretii nostri), niti u
molitvama kraj groba, prije nego se mrtvo tijelo sahranilo.«

I u slijedećem poglavlju Augustin sinovskom ljubavlju ističe,
kako mu pobožna majka na umoru nije više izrazila druge želje
nego da

»se je spomenemo na oltaru tvome, komu bijaše služila, a da nije
nijednoga dana propustila; jer je znala, da se odanle dijeli sveto žrtveno janje,
po kojemu je uništena zadužnica, što je svjedočila protiv nas, i po kojem je
(žrtvenom janjetu) pobijeden neprijatelj, što bilježi naše grijeha i traži pri-
govora, no ne nalazi ih u onom, u kojem pobjeđujemo. Tko će mu nadokna-
diti nedužnu krv? Tko će mu vratiti cijenu, kojom nas je otkupio, da nas
otme neprijatelju? Za otajstvo ove cijene otkupljenja našega službenica je
tvoja privezala svoju dušu vezom vjere...«³²

Izvršno je sveti naučitelj i ovdje istakao bitni odnos euh-
aristijske žrtve prema krvnoj žrtvi, a taj je u tom, što se s oltara
u misnoj žrtvi primjenjuju plodovi križne žrtve (Unde sciret,
dispensari victimam sanctam). Dosta jasno proizlazi iz ovih ri-
ječi Augustinovih i to, da je jedan to isti, koji se žrtvovao na
križu te se opet žrtvuje na oltaru, pa da je i jedna te ista žrtva
(victimam sanctam), kojom je naša zadužnica izbrisana, i koja je i
sada »sacramentum et sacrificium pretii nostri« (Conf. 9, 12-
13) i »pretium meum, (quod) manduco et bibo et erogo«, cijena
moja, koju jedem i pijem i dijelim (Cofess. 10, 43).

³⁰ M., P. L. 42, 61.

³¹ Kako se kod sv. žrtve treba spominjati i nevjernika, katehumena,
grešnika i progonitelja v. Aug. ep. 217. 2, 26; cf. ep. 149, 16—17 ad Paulinum.

³² »Tantummodo memoriam sui ad altare tuum fieri desideravit, cui
nullius diei praetermissione servierat; unde sciret dispesari victimam sanctam,
qua deletum est chirographum... Ad cuius pretii sacramentum ligavit ancilla
animam suam vinculo fidei...«

Tim svjedočanstvima za sada završujemo ovaj prikaz nauke Augustinove o Euharistiji. Ma kako nesavršen i nepotpun bio, dovoljno ipak pokazuje, kako je *doctor gratiae* ujedno i *doctor Eucharistiae* te se može i ovdje barem takmiti s istočnim doktorom Euharistije, svetim Ivanom Zlatousnikom.

I. P. Bock D. I.

